

ОДНОС СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И ВЛАСТИ У МОДЕРНОЈ СРБИЈИ (1831–2010)

Владимир Ћирић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, Србија

Модерна Србија је прошла кроз неколико државних уређења, а власт је у свим режимима била склона томе да користи Цркву за своје дугорочне циљеве. Посебан је однос који је Црква имала према народу у држави, који се није ограничавао само на пастирски рад, већ и на просветитељски, па и политички. У овом раду је изнет однос који је СПЦ имала са властима током историје и њен однос према народу у смислу објашњења колико је била посредник између власти и народа, а исто тако и колико је била подстрекач народу за деловање. Због различитости периода кроз које је држава пролазила, рад је подељен на целине које су одређене према значају који су дати периоди имали за Цркву, без обзира на поклапање са периодима који су значајни у смислу секуларне историје.

Кључне речи: *Српска православна црква, Србија, Југославија, канонски удар, Конкордајска криза, веронаука, екстремистичке организације, насилије, Јован Зизиулас*

Увод

Српска православна црква и војска једине су установе у Србији које су преживеле све епохе и једине две установе које, и поред скандала који су их пратили, уживају највеће поверење народа.

Управо због континуитета који СПЦ има на простору Србије и на западном Балкану уопште, није било могуће описати однос који је имала са властима у само једном одређеном временском трајању, већ сагледати тај однос у целини. Иако је модерна Србија прошла кроз неколико

државних уређења, почевши од ауторитарне монархије до републике, власт је у свим режимима била склона томе да користи Цркву за своје дугорочне циљеве. Нимало безначајано, посебан је однос који је Црква имала према народу у држави који се није ограничавао само на пастирски рад, већ и на просветитељски, па и политички, чиме је поменуте дугорочне циљеве државе увек преносила народу избегавајући популизам, чему су политичари – свесно или несвесно – често склони.

У овом раду ће бити изнет однос који је СПЦ имала са властима и однос према народу у смислу објашњења колико је била посредник између власти и народа, а исто тако и колико је била подстрекач народу за деловање. Поједини историјски догађаји, иако важни за историју, овде неће бити изношени уколико Црква није узела значајније учешће у њима. Због различитости периода кроз које је држава пролазила, што по државном уређењу, што по историјским оквирима, рад је подељен на целине које су одређене према значају који су дати периоди имали пре свега за Цркву, без обзира на поклапање са периодима који су значајни у смислу секуларне историје. Такође, пошто је Црква умногоме имала и просветитељску функцију у Србији и држала је (а држи и даље) до образовања, овде ће бити објашњено и како су поједини богословски трендови утицали на понашање Цркве према властима и колико су ти трендови утицали и утичу на народ који се просвећује.

1. Православна црква и њен положај у Србији од аутономије до аутокефалије

Црква у Србији је своју аутономију добила 1831. године, када су у Цариграду хиротонисани њени први епископи Срби. За митрополита Србије, који управља Београдском митрополијом, хиротонисан је Мелентије Павловић, а осим Београдске митрополије, Србија добија и Ужичко-ваљевску епархију, као и Шабачку. Митрополит Мелентије се упокојио 1833, а на његово место долази митрополит Петар Јовановић, који је завршио Карловачку гимназију, а потом и студије философије у Сегедину. Он је увео духовну реформу, основао је Београдску богословију и наложио је да се поред сваке цркве подигне школа. У духу модернизације Србије, у његово време Црква почиње да води књиге крштених¹, венчаних и умрлих, а историју СПЦ задужио је првим Црквеним уставом, названим *Начертаније о духовним властима књажевства Српског*

¹ Овде је битно напоменути да је Сретењским уставом из 1835, Чланом 109. одређено да само хришћани могу имати држављанство Србије (Сретењски устав, Члан 109), што ће рећи да је овим делом митрополита Петра Србија први пут добила демографску статистику на нивоу државе.

(Новаковић 2008: 205), који је усвојен на Духовској скупштини у Крагујевцу 1836. Митрополит Петар је овим уставом намеравао да црквени живот усклади са канонским поретком, а исто тако и да умањи утицај државе на црквене послове.

Ипак, то се није десило. О томе колико је рад Цркве био зависан од саме државе, говори податак да је митрополит Петар у Устав који је саставио ставио 96 чланова, а књаз Милош је одмах одбацио 30; притом се књаз Милош мешао и у рад Синода (Новаковић 2008: 203). Уосталом, сам митрополит Петар је пре примања монашког пострига – на који га је нагнао сам књаз – радио као секретар Народног суда у Крагујевцу, а потом и као секретар кнежеве канцеларије, што речито говори о томе колико је књазу Милошу стало до тога да сам надгледа Цркву и њене делатности преко својих људи од поверења.

Турским уставом из 1839. ограничава се самовоља кнеза Милоша због чега он исте године бива принуђен да абдицира и да напусти Србију. Скупштина га позива да поново дође на престо 1858, након чега влада Србијом до 1860, када на престо долази његов млађи син Михаило Обреновић (владао 1860–1868). Готово истовремено, тачније годину дана пре Михаиловог ступања на престо Србије, на чело Цркве долази епископ шабачки Михаило Јовановић, који сада постаје митрополит београдски (1859–1881; 1889–1898). Као руски ђак, кога је митрополит Петар послао у Кијев на даље школовање после завршетка богословије у Београду, а где се и замонашио, радио је много на буђењу пансловенске православне свести у народу, а у том смислу је тежио интегрисању свеправославних Словена у целини (Средојевић 2009а), као и на обнови монаштва. Други аспект који се везује за митрополита Михаила јесте то што се сматрао стожером Либералне странке, због чега је на себе навукао мржњу напредњака (Ковачевић 2005: 113).

Међутим, удес митрополита Петра, у чије се послове непосредно мешао сам књаз, у неку руку је задесио и митрополита Михаила. Он јесте ваљао држави јер је личним заузимањем код руског цара постигао да се Русија укључи у српско-турски рат 1877/78, када су ослобођени Нишки, Пиротски, Врањски и Топлички округ, након чега је уследио Берлински конгрес и потврда независности Србије на међународној позорници, међутим, пошто је из Русије од Словенског комитета добио новац за циљеве националне политике (исто: 113), Аустрија, под чију зависност пада Србија са тада кнезом Миланом Обреновићем на челу, тражи његово уклањање. Бива смењен 1881. на предлог министра просвете и црквених дела Стојана Новаковића јер се митрополит побунио због увођења Закона о црквеним таксама, што представља, како је рекао, симонију (исто: 114).

Непосредно након смене митрополита Михаила (1883), *држава* мења *црквени* закон о уређењу свештеничког стања. Сви епископи у Србији одбијају да се повинују измени овог закона и бивају смењени. Исте године, на Архијерејском сабору без присуства иједног архијереја, за митрополита београдског постављен је Теодосије Мраовић (1883–1889) и долази до канонског удара у српској цркви. Митрополит Теодосије је тада био професор и ректор Београдске богословије (Ковачевић 2005: 113). За време свог управљања Београдском митрополијом оснивао је фондове за удовице и сирочад, дао је да се штампа Буквар за Србе јужних простора и помагао је да се отварају књижаре и штампарије у већим центрима. Као члан Уставотворног одбора, који је омражени у народу краљ Милан основао 1888. ради промене Устава, остаје заслужан за Србију јер је након тога добила један од најдемократскијих устава у тадашњој Европи, који је гарантовао „право збора”, договора, штампе и других слобода (Средојевић 2009б).

Краљ Милан се повлачи 1889. и препушта престо малолетном сину Александру, али му одређује Намесништво до навршавања пунолетства¹. Када је о Цркви реч, већ први акт Намесничке владе био је да се обезбеди канонској јерархији митрополита Михаила да се врати у земљу на своје положаје. Овај потез Намесништва не представља велико изненађење ако се узме у обзир то да се митрополит Михаило састао са Николом Пашићем и Владом Милојевићем још 1883. у Видину, где су ковали заверу против краља Милана. Идеја је била да се на престо Србије доведе било Александар Обреновић, било црногорски књаз Никола или Петар Карађорђевић. Завера је касније откривена јер је Влада Милојевић, уместо да обавести Јована Ристића о састанку у Видину, о њему обавестио краља Милана, стекавши тиме његово велико поверење (Димитријевић 2004: 85).

Парадоксално, Јован Ристић постаје касније један од намесника краља Александра.

За време свог другог управљања Црквом, митрополит Михаило наставља са својом просветитељском делатношћу, оснива деветогодишњу богословију у Београду, отвара катедру за иконопис, оснива фонд за васпитање српских монахиња у руским академијама (Средојевић 2009б), итд., а у духовном смислу, захтевао је од државних службеника да се бар једном годишње исповеде (Средојевић 2009б)². Много је писао на

1 Намесништво су сачињавали: Јован Ристић, генерал Коста С. Протић и Јован Бели-Марковић.

2 Овде треба напоменути да је аутор рекао да чиновници треба једном годишње да се „... исповеде и причесте”, међутим, у то доба свете тајне исповести и причешћа биле су одвојене; за ово имамо сведочанство једног војника из Првог светског рата који

богословско-филозофске теме, а био је и члан Комитета за одбрану хришћана у Османском царству. Наследио га је Инокентије Павловић (1898–1905), који се школовао у Русији, као и његов претходник, а под чијим управљањем Митрополијом долази до измирења канонске и неканонске јерархије (Атанасије 2004: 3), што представља највеће црквено дело за доба његовог вођења Цркве.

За време управе митрополита Димитрија Павловића (1905–1920) долази до хармонизације односа између Цркве и државе. Он је покушао да се успротиви анексији Босне и Херцеговине 1908, упутивши писмо руском митрополиту Антонију с молбом да се заузме код цара да „... се одбије смртни ударац намењен храбром српском народу и његовом светом православљу” (Средојевић 2009в), а затим је благословио хришћанске војске које су ишле у ослободилачке балканске ратове 1912–1913. Српска црква ослобађањем територија у балканским ратовима добија Рашко-призренску, Скопску и Велешко-дабарску епархију, док су Црна Гора и њена Митрополија са седиштем на Цетињу проширене припајањем Санџака, Пљеваља, Бијелог Поља и Пећког округа. Неколико дана пре почетка Првог светског рата, тачније, 24. јуна 1914, Србија потписује Конкордат, коме су се противили и митрополит Михаило и митрополит Инокентије, а и митрополит Димитрије (Средојевић 2009в). Несумњиво је да је Конкордат потписан да би се ублажили притисци Беча, што Цркви, а и Србији, ипак, није пошло за руком.

Током рата, Српска православна црква претрпела је велика страдања јер јој је велики број свештеника, али и великодостојника, био побијен или интерниран. Занимљиво је да су за време рата српски ђаци похађали наставу у савезничким школама и на факултетима, а на енглеском колеџу *Kadegdon* била је основана Богословија *Свети Сава*, на којој су предавали теолози Николај Велимировић и Јустин Поповић (Средојевић 2009в).

Није тешко утврдити да је Српска црква за време своје аутономије прошла кроз тежак период оптерећен присилама од стране државе, која је у сваком тренутку покушавала да њоме управља. Међутим,

---

је хтео да се причести, али му свештеник то није дозволио пре него што се исповеди, јер „... сада, у овом тренутку, војник не може да се причести пре него што се исповеди” (в. у Милин 2001: 453–454); обратити пажњу на речи „сада, у овом тренутку”. По свему судећи, пракса да је исповест нераскидива од причешћа датира из времена после Другог светског рата, када под утицајем Руске цркве, у чијим редовима је било – према сопственом сазнању из разговора са верницима из Русије – свештеника који су радили за НКВД, комунистичке власти у Југославији следе совјетски пример, па инсистирају на томе да се ова пракса примени и у Српској цркви, јер је вероватно било свештеника који су радили за ОЗНУ, а после и за све њене трансформације у смислу имена и начина деловања, све до БИА.

Цркву су притискале и друге недаће јер је свештенство у почетку било махом богословски необразовано, чак је мало који свештеник умео да држи проповед (Радић 2008: 226), због чега је Црква дала себи задатак да ради на образовању свештеника, а исто тако и на просвећивању народа. Такође, Цркву је и народ сматрао за своју најлегитимнију институцију (Шљивић 2009: 71). О томе сведочи и податак да је и поред одлуке Архијерејског сабора из 1883. године да свештеници не смеју припадати политичким партијама, у Народној скупштини 1889, дакле, шест година од забране, седело 25 свештеника (Радић 2008: 232; цит. у Шљивић 2009: 69). Ово показује колико је ниже свештенство уживало велики углед и поверење народа, али исто тако и да је било најбољи савезник партијама у доласку на власт (Шљивић 2009: 71). Зато може да се каже да су они били посредници између народа и власти. Уз то, свештенство је стајало уз народ и током бројних буна. Најзначајнија од њих била је Тимочка буна 1883, после које је од 729 осуђених лица 11 било свештеника (Радић 2008: 232; цит. у Шљивић 2009: 69).

Што се архијереја из овог периода тиче, може да се уочи парадокс у њиховом односу према државним властима: иако су били под директном управом владајуће династије, која је у њима видела ривале, они су били и људи од поверења исте династије, пре свега због високог образовања које су имали, и она их је – кад год је требало – подстицала да искористе своје везе које су имали са светом, нарочито са православном Русијом, чије је богословље снажно утицало на домаће свештенство. Из Русије су долазиле и идеје панславизма, баш преко истих тих архијереја, па на тај начин идеју о уједињењу свих крајева у којима живе Срби није било тешко пробудити, како у народу у Србији, тако и у свим осталим крајевима у којима су живели Срби.

2. Српска православна црква између два светска раја

По стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918, долази до обједињавања митрополија и епископија православних Срба, што се догађа већ следеће, 1919. године, када о томе бива обавештена Цариградска патријаршија. Проглашавање њиховог уједињења и поновно васпостављање Пећке патријаршије догађа се 1920, када је дотадашњи митрополит београдски Димитрије изабран за патријарха српског. Цариградски патријарх 1922. томосом потврђује обнову и самосталност Српске патријаршије (Веселиновић 1971: 22–23), чиме почиње нова епоха за Српску православну цркву.

Патријарх Димитрије (1920–1930)¹, за време управљања троном Светог Саве, са свим тадашњим архијерејима ради много на обнови храма у разрушеној земљи. Он такође ради и на просветном плану: оснива се Богословија у Битољу и Богословски факултет у Београду, а за његовог доба су покренути многобројни листови и часописи са богословском тематиком. Посебно се истиче патријархов мисионарски рад и међународна црквена делатност. Хиротонисао је архиепископа Чехословачке цркве Горазда, а такође је благословио настанак Руске православне заграничне цркве (Средојевић 2009в)², која је настала на молбу митрополита Антонија, коме се у своје време обратио као митрополит београдски у вези са анексијом Босне и Херцеговине. Иначе, митрополит Антоније се са десетинама хиљада руских избеглица населио у Краљевини СХС.

Представници СПЦ учествују и у раду Свеpravославне конференције у Цариграду 1923, на којој се расправљало, између осталог, о одржавању новог васељенског сабора, као и о новом календару за све православне, где је најбоље мишљење дао донедавно заборављени српски научник Милутин Миланковић (Средојевић 2009в). О томе колико је Црква држала до веза са знаменитим ученим људима тога времена – исто тако и колико су учени људи држали до Цркве – говори и случај обнављања Његошеве капеле на Ловћену, када је организован Управни одбор за обнову капеле, у којем су били, осим председавајућег Одбора митрополита црногорског Гаврила Дожића, и Јован Цвијић, председник Српске краљевске академије (данас САНУ), Живан Живановић, председник СКЗ, професорка Јелена Лазаревић, Павле Поповић, професор универзитета (Мемоари патријарха Гаврила Дожића 1990: 18), и други, а који су сви својом делатношћу утицали на краља Александра Карађорђевића да не подигне маузолеј по замисли Ивана Мештровића, а такође су својом делатношћу учинили да се пренос моштију владике П. П. Његоша сматра за општенародни догађај (Дурковић–Јакшић 1971: 134).

Патријарха Гаврила после смрти смењује митрополит скопски Варнава Росић (1930–1937). За време његове управе Црквом донет је Устав СПЦ (1931), који је могао да буде усвојен и да ступи на снагу тек после

1 У Краљевини СХС, због новонасталих околности у којима Црква више није директно потчињена књазу/краљу, више није могуће говорити само о поглавару Цркве и о његовом односу са влашћу, већ о односима Сабора и краља, односно, Сабора и органа власти. Тиме, ако се овде говори о патријарху, треба имати у виду да је реч пре о Светом архијерејском сабору, где је патријарх само први међу једнакима у њему.

2 Руска загранична црква била је у расколу са Руском православном црквом све до 2007, када се потписује Акт о канонском јединству Московске патријаршије и Руске заграничне православне цркве; видети више код Марјановића (2007).

доношења Закона о СПЦ у Скупштини. У томе смислу, архијереји из Сабора СПЦ, пре него што су уопште приступили коначној изради Устава, тражили су стручно мишљење од Слободана Јовановића, који је предложио да се прво изради Закон о СПЦ, па тек онда, по усвајању закона у Скупштини, да се напише Устав СПЦ (Гардашевић 1971: 50).

Ипак, догађај који се спонтано везује за име патријарха Варнаве јесте Конкордатска криза из 1937. која је, према мишљењу већ следећег патријарха Гаврила Дожића, претила да доведе до грађанског рата (Мемоари патријарха Гаврила Дожића 1990: 92). По свему судећи, Конкордатска криза била је окидач за једну дубљу унутрашњу политичку кризу у коју је запала Југославија после атентата на краља Александра у Марсељу¹. Проблем конкордата везује се за 1933. годину, када је краљ Александар, желећи да дође у везу са Ватиканом, уз помоћ др Војислава Јањића, дао Нацрт закона о конкордату чиме је требало изједначити положај православца и католика у Југославији, јер се сматрало да Католичка црква нема исти положај као и СПЦ (Мемоари 1990: 93). Ово је учињено без консултовања са СПЦ, него је краљ само обавестио патријарха о закону који треба да се усвоји, са чиме се патријарх Варнава сложио (исто: 93). СПЦ је све до Архијерејског сабора у новембру 1936. ћутала о овом закону, када је прогласом обавестила председника Владе Милана Стојадиновића о свом негативном ставу према конкордату. Влада већ после неколико недеља од Сабора забрањује читање патријархове Божићне посланице за 1937. (Средојевић 2009г), након чега се ситуација заоштрава, све до тзв. „Крваве литије” 19. јула 1937, када је била заказана седница о конкордату у Скупштини, а полиција је забранила скуп и молебан за оздрављење патријарха Варнаве, у Саборној цркви у Београду, одакле је требало да крене поворка са архијерејима, свештенством и верним народом (Манојловић–Пинтар 2006: 167). Литија јесте кренула, а полиција је брутално реаговала, о чему говори и назив догађаја како је забележен у историји. Иако је Закон о конкордату усвојен у Скупштини (исто: 167), никад није стигао Сенату на ратификацију (исто: 167) јер је, с једне стране, патријарх Варнава у међувремену умро, а с друге стране, зато што је револт у народу био толики да је доводио у питање судбину Владе (исто: 168). Притом, и дан-данас се верује да је патријарх Варнава отрован, и то баш због конкордата.

Након патријарха Варнаве, на трон Светог Саве седа патријарх Димитрије Гавриловић (1938–1950), школован у Грчкој, где је и докторирао,

¹ О политичкој кризи пре конкордата и о Конкордатској кризи, налази се опширно у *Мемоарима* (1990: 92–120).

а за кога се у предратном периоду понајвише везује догађај од 27. марта 1941. Патријарх је у фебруару 1941. тражио од свих епископа мишљење и обавештење о томе како народ гледа на приступање Тројном пакту и покреће, практично, кампању против приступања. У Патријаршију му долазе сви „... политички и национални људи... ради договора и консултације како би се заузео заједнички став према Краљевском намесништву” (Мемоари 1990: 213), које је, на челу са кнезом Павлом, било за приступање Тројном пакту. Баш 27. марта, у 10 сати, патријарх је одржао говор на Радио Београду, који су пренели и Радио Загреб и Радио Љубљана, а народ је излазио на улице (исто: 245–246). Убрзо после тога, долази до бомбардовања Београда и Југославија улази у рат.

Без обзира на потресе и унутрашње кризе које су се дешавале у Краљевини, период између два светска рата може да се сматра златним периодом када је у питању плодносан и добар однос Цркве и државе. Свештеници, због уједињења Срба на Балкану у новој Краљевини, нису више морали да се ангажују у страначким борбама јер то није више било потребно ни државним органима, ни самој Цркви (Шљивић 2009: 73), а исто тако ни народу. Црква је такође имала изузетну сарадњу са школованим мирјанима из тог времена и консултовала их је по многим питањима која су се тицала не само црквено-духовног живота српског живља у држави, већ и питања њиховог благостања у целини, чиме је још више задобијала поверење народа. Такође – иако би о томе требало направити посебну анализу – не сме се изоставити из вида ни утицај Богомољачког покрета који је покренуо владика Николај Велимировић и који је привукао многе младе људе, пре свега сељаци (Велимировић 2004: 15). Он је свакако утицао и на оцрквљење народа, те се слободно може рећи да је чувени Пашићев „гуњ и опанак” у овом покрету добио једну нову димензију, овог пута духовну. Символ „гуњ и опанак” постаје предзнак верско-политичкој идеји која се зове *свешћосавље*, за коју се у овом описаном периоду први пут чуло (Шљивић 2009: 74), а којој јесте циљ била не само духовна обнова, већ и – како се то може закључити из обимног дела владике Николаја Велимировића које је оставио за собом – обнова онога што данашњи политичари воле да зову „српски домаћин”. Другим речима, тај „српски домаћин” је – овог пута као цркован човек, преко значајне делатности коју је обављала Црква у смислу побуђивања верника на делање – активно учествовао и у доношењу одлука за које је сматрао да нису у складу са његовим националним интересима, као што је то био случај са конкордатом и са догађајима 27. марта.

С друге стране, засигурно се може говорити и о настојањима Цркве да се образдују сви народи у краљевини, без обзира на то да ли потичу

из урбаних или из руралних средина. Када је о вери реч, све верске школе су имале велике субвенције од стране државе преко Министарства просвете (Шљивић 2009: 75), а у томе је засигурно имао удела и Богомољачки покрет¹. Управо у периоду између два светска рата, у Београду, као у највећем центру за образовање, подижу се готово сви и данас живи интернати за смештај ђака и студената. Колико је и муслиманској заједници у Краљевини образовање било битан фактор, говори и Студентски дом *Гајреџ* (данас део Студентског центра за смештај девојака у Далматинској улици у Београду), који је основан и дизајниран за потребе муслимана који студирају у Београду.

Идеја панславизма, значајна за претходну епоху, нашла је, између осталог, свој битан израз у Соколском покрету, који је неговао здрав дух у здравом телу и који је, како је време одмицало, постао свесловенски покрет. Као пример може се навести да је патријарх Павле Стојчевић као младић био члан Соколског покрета (Sveznalica, 2009). Покрет је несумњиво имао великог удела у очувању Југославије између два светска рата јер су соколски центри постојали и у Београду, и у Загребу и у Љубљани и пре почетка Првог светског рата. Соколски слетови, на којима су учествовале десетине хиљада младића и девојака, имали су за циљ промовисање пансловенизма. У том смислу, сам израз „слет” коришћен је и у комунистичкој Југославији, у којој су слетови одржавани на Дан младости, а на којима је омладина Југославије демонстрирала своју физичку спремност, а тиме и спремност да брани слободу. У суштини, слетови у Југославији јесу били израз јединства свих народа и народности који живе у њој – баш као што је требало и да соколски слетови између два светска рата изразе јединство и недељивост свих словенских народа.

3. Српска црква 1945–1990.

Један од најмрачнијих периода у целој историји Српске цркве јесте несумњиво период комунистичке Југославије јер је Црква у том периоду била скрајнута и готово сасвим девастирана. Није нимало лако утврдити, а тиме и успоставити њен развојни пут, у овом добу, што никако не значи да она није била активна у поменутом периоду.

По доласку на власт 1945. године, комунисти су укинули све законе везане за Цркву и њено финансирање донете 1939. (Грђић 1971: 241–242),

¹ У записаним говорима владике Николаја Велимировића, који су припремани за „богомољце”, како их је народ називао (између осталих, в. у: Велимировић 2004: 15), често се говори и о значају образовања (в. код Велимировића 1997).

а велика имовина коју је Црква поседовала одузета јој је у аграрној реформи 1946. године. Имовина црквених установа бива национализована. Црква се сада ослања на продају свећа као на главни извор финансија. Тек касније долази до њеног издржавања преко добровољних прилога, а нешто касније Црква уводи установу тзв. „парохијала”, која је успела у неколико епархија¹. Одлука о укидању правних прописа укинула је Устав СПЦ из 1931, што је потврдио и Устав ФНРЈ из 1946. (Грђић 1971: 244), а исте године законом је Цркви одузето право да издаје јавне исправе будући да је вођење матичних књига прешло у надлежност државе. Патријарх Гаврило Дожић се, после заробљеништва у Немачкој, вратио у Југославију крајем 1946. и убрзо је сазвао Архијерејски сабор у циљу доношења новог устава Цркве, који би био у складу са законима нове, комунистичке Југославије. Овај устав је задржао све главне карактеристике Устава из 1931. (исто: 246), међутим, током времена овај устав је трпео промене, а највеће су направљене 1967. године.

Поред уставних промена, које су начињене у циљу сналажења у поратним приликама и у циљу усклађивања црквених закона са новим државним поретком, Црква је доносила и разне уредбе, као, на пример, Уредбу о Заводу за израду свећа (1948), Уредбу о српскоправославним богословијама (1952. са правилницима из 1953), Уредбу о Богословском факултету (1957), Уредбу о црквеном фонду Српске православне цркве (Грђић 1971: 249) и друге. Како свештеници нису имали право на социјално осигурање све до 1952, што су имали само лаици запослени у цркви, склапа се први Уговор о социјалном осигурању свештеника (исто: 245). Овим уговором црквени пензиони фондови предати су државном социјалном осигурању, па су и активни свештеници добили државно социјално осигурање (исто: 249). Као и Устав који се прилагођавао новим законима током времена, тако је и овај уговор трпео промене.

С друге стране, о томе колико су Црква и уопште верске заједнице биле држане за нешто потпуно непожељно у држави, говори и податак да је тек 1953, дакле осам година након завршетка рата, донет први Закон о положају верских заједница. Српској православној цркви, као и другим верским заједницама, одређен је статус правног лица по грађанском праву; другим речима, ниједној верској заједници није дат статус друштвене заједнице, већ је свака од њих имала надлежност искључиво у верским стварима. Када је реч о Српској православној цркви, њој су у надлежност припали само крштења, венчања, сахране, прикупљање

¹ Парохијал је замишљен као такса која се плаћа Цркви; опширније о свему овоме писао је Грђић (1971: 251).

прилога, литије и томе слично (исто: 249). Прикупљање прилога по домовима верника свештеницима је било забрањено (исто: 245). Изгледало је, по свему судећи, да Цркву треба потпуно укинути, о чему говори и податак да су све православне богословије одмах после рата биле укинуте, али ипак је дозвољено поновно отварање Богословије у Призрену 1947. Међутим, пошто је Призрен у пограничној зони, од ученика се тражило да имају дозволе за боравак; ипак, ученицима богословије је прелазак у световне школе олакшан и интензивно подржан (Шљивић 2009: 78). Архијерејски сабор још из 1963. констатовао је велики пад броја свештеника (исто: 79), па је дозвољен поновни рад старим богословијама; тако се 1964. обнавља рад богословија у Сремским Карловцима и у манастиру Крка (Драшковић 1971: 326). Што се Богословског факултета тиче, он је из састава Београдског универзитета избачен школске 1952/53. (исто: 332), када прелази под непосредно покровитељство Српске православне цркве, где остаје све до првих година двадесет првог века. Ипак, на крају је комунистички режим почео да увиђа да својом политиком према верским школама и верском образовању ствара све већи отпор Цркве. Треба истаћи да на богословским установама нису деловале комунистичке друштвене организације, попут омладинског савеза или Комунистичке партије (Шљивић 2009: 78).

Међутим, и поред несумњиво тешког периода по Цркву, када је атеизација у држави била безгранична и људи се махом све више изјашњавали као атеисти, плашећи се последица, тираж црквене штампе временом се повећавао, што сигурно говори и о враћању верника Цркви. Тако, на пример, црквени календар, који је почео да се издаје у виду џепног издања од 1946, почетком седамдесетих година двадесетог века достигао је тираж од 800.000 примерака (Ракић 1971: 295), а поједина дела из верско-поучне литературе доживела су и друго издање (исто: 300). Покренуте су и новине Српске патријаршије – *Православље* (1967), а уз њих и *Светиосавско звонце*, лист намењен најмлађима (исто: 296). Занимљиве новине су и *Глас Епархије нишке* (1949) који и данас излази, као и многи други.

Осим поменутих новина, настављено је издавање научног часописа Богословског факултета *Богословље*, а покренут је и још један стручни часопис *Теолошки њоїледи*. Уласком у Светски савет цркава са седиштем у Женеви, у који је СПЦ последња ушла, и то понајвише због притиска државе (Шљивић 2009: 80), креће се и са штампањем богослужбених књига на црквенословенском језику, и то у литографији старих издања богослужбених књига, пошто Црква није имала у то време штампарију са црквенословенским словима (Ракић 1971: 301).

И поред тога што је, како се чини, комунистичка Југославија чинила све да затре веру и уништи Цркву, дајући јој повремено и уступке, звучи просто парадоксално да је временом Црква успевала да се не само одржи, већ и да полако придобија вернике. Ако се погледају поједине анализе које описују доба друге Југославије, може да се види да је југословенско расположење полако опадало, па и да је сам Тито, који је непосредно после рата истицао да је он Југословен, у говорима који се тичу његове националне припадности постепено више истицао своје хрватско порекло (Марковић, б. д.: 237–253). Већ је 1962. Тито увео појам „југословенство” (исто: 243), а на проширеној седници Извршног комитета ЦК СКЈ први пут изјављује да је сам опстанак југословенске заједнице угрожен, те да је у „југословенству”, тј. у заједништву југословенских *народа*, снага југословенске државе (исто: 243–244), чиме је практично дао предност националним идентитетима, а не јединственом југословенском унутар државне заједнице. Када је о Србима реч, негативни одјеци обрачуна са политичким неистомишљеницима режима, попут оног са Милованом Ђиласом из 1953, а нарочито са Александром Ранковићем из 1966, и са многим Србима који су били уз њега и који су искључени не само из СК КПЈ, већ и из јавног живота уопште, довели су до извесног буђења националне свести међу Србима, а тзв. Хрватско прољеће и МАСПОК из 1971/72. довели су до потпуно пробудене националне свести.

Српска православна црква, која се видела као чувар националних интереса Срба у Југославији, вероватно због поменутих историјских датости, постаје све више окренута националним интересима, а због те окренутости ка национализму, број верника је постепено растао и народ је све отвореније износио своја верска и национална убеђења, о чему говори и податак да се као акт пркоса комунистима од шездесетих година двадесетог века све отвореније слави тзв. Српска нова година (Шљивић 2009: 79–80). Делатност Цркве је нарочито јачала у нижим социјалним круговима (исто: 80), где је, како је о томе овде било речи раније, Богомољачки покрет пре рата био нарочито активан, али и у руралним срединама, као и у срединама где је било национално мешовито становништво, попут Босне и Херцеговине, Далмације и Славоније.

Теза коју заступају неки мислиоци (исто: 79–80) да је национализам био пријемчивији за просечног грађанина Југославије него идеје западне демократије – јер је у комунистичком систему противљење путем национализма изазивало мање негативних последица за онога који се са режимом не слаже, него позивање на либералну демократију, која се повезивала са западним, тј. капиталистичким системом – може да буде

делимично тачна. Наиме, ако се погледа удес Марка Никезића и Латинке Перовић, као носилаца либералистичке мисли у оквирима Савеза комуниста Југославије, а са којима се режим обрачунао 1972, ова тврдња може да стоји. Међутим, када се погледа стање у Југославији пре Другог светског рата, где су Хрвати већ са стварањем Краљевине СХС гледали како да изађу из Краљевине и да се тиме реше српске доминације у држави, како су тврдили, као и то да се онда увелико говорило о подели данашње територије Босне и Херцеговине између Срба и Хрвата¹, није тешко закључити да је национализам укорењена појава у целокупном југословенском друштву и покретач свих криза које су на простору Југославије настајале, а не само израз незадовољства комунистичким режимом. Улога Цркве у смислу национализма утолико је израженија јер се у Цркви незадовољство режимом могло слободно исказивати (Шљивић 2009: 82). За невољу, Црква је тада постала стециште за изражавање националног, далеко пре него верског идентитета, понајпре зато што јој је историјска улога током векова била таква да је чувала националне интересе и српско национално биће. Замену теза да је нација старија од вере, а коју су комунисти – сада преображени у носиоце наводне демократије – користили за своје политичке циљеве, у почетку је, чини се, прихватила и сама Црква, бивајући тиме злоупотребљена од стране власти. Меморандум Српске академије наука и уметности из 1986. Црква је здушно подржала јер је још од деветнаестог века радила на уједињењу свих Срба у једну државу, што је и постигнуто, али на једној нездравој основи, а такође не треба заборавити ни то да су светиње на Косову и Метохији већ одавно биле угрожене. У годинама распада СФРЈ наставило се са злоупотребом Цркве од стране државе, још јаче него што је то било крајем осамдесетих, па се уводила великосрпска *идеологија* која је била нереална, а која је била само једна од најмање три створене националистичке идеологије о великој држави и великом народу који живи у њој. Такве великонационалне идеологије су, као што знамо, довеле до крвавих сукоба и грађанског рата, који је довео до стварања више или мање потпуно националних држава, као што је то случај са Хрватском, а донекле и са Босном и Херцеговином, јер је данашња Босна и Херцеговина Дејтонским споразумом подељена тако да Срби имају своју етнички готово чисту територију. Власт је од Цркве очекивала да такву идеологију подржи.

1 О свему овоме подробно се може прочитати у Мемоарима патријарха Гаврила (1990).

4. Српска црква 1990–2010.

Колико год да јој интелектуалци замерају због – наводно – млаког ограђивања од ратничке политике режима, Српска православна црква била је и те како против рата. То ограђивање пре може да се односи на недовољно јасно разграничавање појмова *верско* и *национално*, што је уследило тек у нешто каснијим деведестим годинама 20. века, када у Цркви постају гласнији епископи школовани у Грчкој, међу којима су владике Иринеј Буловић, Атанасије Јевтић и Игњатије Мидић, а који су се у Грчкој надахњивали оним богословљем које проповеда митрополит Јован Зизиулас¹, о чему ће касније бити нешто више речи. Епископ пожаревачко-браничевски Игњатије Мидић постао је професор на Богословском факултету СПЦ (данас Православни богословски факултет Београдског универзитета) и на том месту је и данас, и слободно се може рећи да данашњи кадар који излази са Богословског факултета православље види као наднационалну, универзалну веру, а не као строго српску веру или веру Срба, што је било преовлађујуће мишљење чак и пре и током деведесетих, а нарочито до краја рата. Ипак, и поред опредељења за *национално* у Цркви, а на чему је политичко руководство истрајавало и тиме покушало да манипулише Црквом, Свети архијерејски сабор СПЦ у поруци пред прве вишестраначке изборе у Србији 1990. поручио је да Српска црква „није страначка, него отаџбинска” и да „није партијска, него патриотска” институција (Николић 2009: 95). Такође, пред грађански рат у дившој Југославији Црква се залагала, пре свега, за признавање права српском народу на слободно политичко опредељење и за његово међународно признавање (исто: 96). Већ 1993, Архијерејски сабор у саопштењу са свог редовног заседања оптужује власт (у Србији) за стање у које је држава запала и власт сматра најодговорнијим фактором кризе која је настала, залажући се за образовање владе народне слоге, а исте године на ванредном заседању затражио је „безуслован прекид ватре” и осудио наметнуте међународне санкције (исто: 97). И поред тога што је Црква себе видела као отаџбинску и патриотску институцију, а нипошто као политичку и/или страначку, не може се заборавити да је баш у том периоду, дакле током целих смутних деведесетих, најрадије подржавала програм и рад Српског покрета

1 Богословље Јована Зизиуласа није никакво ново богословље, нити јерес, већ је богословље у које је удахнут дух теологије Светог Максима Исповедника и које је, пре свега, наднационално; како ниједна православна црква није имуна на етнофилетизам, а тако ни Грчка црква, утицај оваквог богословља међу Грцима може да се огледа и у чињеници да данас у Грчкој има све више национално мешовитих бракова, што није био случај раније.

обнове (СПО), понајвише због тога што се поменута странка залагала за поновно успостављање монархије. Било је доста свештеника, што активних, што будућих, који су се прикључили раду СПО-а.

С друге стране, и поред фаворизовања једне странке (СПО) и велике критике актуелне власти, неострашћеност Цркве према властима, као и њена харитативна делатност, може се препознати у томе што је власт и те како сарађивала са појединим епископима, у том смислу да се појединим сегментима у друштву омогући бољи живот под санкцијама. Тако је, на пример, од пролећа 1994. године епископ бачки Иринеј Буловић ишао у више наврата у Грчку не би ли обезбедио помоћ појединим предузећима из Бачке која су клизила у банкрот. Због те чињенице, која је по свом карактеру била племените природе, међу појединцима је био проглашаван за „црвеног владику”, сматрајући да је повезан са челницима на власти због поверења које су му дали.

Када је реч о кризи везаној за Косово и Метохију, СПЦ је имала и још увек има велику улогу у њеном решавању. Сабор СПЦ осудио је страдање свих грађана на КиМ, а такође је у свом саопштењу за јавност са ванредног заседања у новембру 1998. предвидео да ће промена државно-политичког поретка на КиМ имати за последицу „... егзодус Срба и трагедију СПЦ” (Николић 2009: 101). У истом саопштењу, СПЦ је затражила да и она буде активно укључена у разговоре у циљу остварења трајног мира на КиМ (исто: 101). Од тада, Цркви јесте дата таква једна прилика и њено мишљење је власт уважавала.

С друге стране, у време постизборне кризе у Србији 1996, када нису признати резултати локалних избора, Црква је активно стала уз народ, што се може видети из Обраћања патријарха Павла, који је поздравио и благосиљао изражено осећање истине, а нарочито што се то догађа на миран и достојанствен начин, и замолио студенте, пре свега, да тако и остане (исто: 105). Уочи избора 2000, Синод СПЦ је апеловао на све субјекте у друштву да избори протекну у поштену огледању воље народа и позвао је представнике власти да се „... уздрже од притисака који у предизборној кампањи застрашују народ да слободно и по својој савести изабере власт која ће бити призната од свих у земљи и ван ње” (исто: 106), а после петооктобарских промена, Сабор је на свом ванредном заседању у првим данима новембра 2000. примио покајање епископа милешевског Филарета због његових политичких иступања у предизборном процесу (исто: 106). Духовно вођство патријарха Павла било је познато и ван граница Србије, а Сабор епископа СПЦ био је у великој мери јединствен у доношењу одлука, а исто тако и у ставу према властима. Што се тиче односа народа према Цркви и обратно, Црква је учврстила позицију као установа од највећег поверења у на-

роду¹, чему је несумњиво допринео и тадашњи патријарх Српске цркве Павле Стојчевић.

Деловање Цркве после петооктобарских промена у Србији, због комплексности друштва у транзицији, може да се посматра из много углова. Ипак, због полемике која је том приликом настала, издваја се деловање Цркве у вези са увођењем веронауке 2001. године.

Веронаука је у основним и средњим школама у Србији уведена као изборни предмет Уредбом донетом 27. јула 2001. (Кубурић и Вукомановић 2005: 230), да би била уведена исте школске 2001/2002. године. Само увођење пратиле су јавне расправе у којима су учествовали не само представници Цркве и/или власти који су објашњавали улогу верске наставе у школама, већ и многе невладине организације², које су биле против њеног увођења. Ипак, у једном делу анализа које су се бавиле проблематиком веронауке у Србији, истиче се да је веронаука уведена „... као симболичка захвалница коју је нова власт упутила Српској православној цркви за подршку коју је добијала у другој половини деведесетих година 20. века и, уз свест о њеном 'симболичком капиталу', покушај да се подршка СПЦ осигура у будућности” (Баћевић 2005: 175)³. Главне замерке које су упућиване на рачун увођења веронауке биле су усмерене на план и програм, за који се сматрало априори да ће бити национално усмерен, што није било без основа јер, како је овде већ било речи, Цркви је током дугог периода национално било изједначавано са верским, па је власт држала да је корпус народа – у ужем смислу: биначко тело – у доброј мери окренут националном бићу израженом кроз верско. Међутим, када је реч о православној веронауци, национални и/или националистички концепт градива није се остварио у оноликој мери у којој се то очекивало са неких страна. Наиме, уџбенике веронауке, на чије се издавање не мало чекало, написао је епископ пожаревачко-браничевски Игњатије Мидић – управо један од оних који се током боравка у Грчкој на докторским студијама надањивао богословљем које заступа митрополит пергамски Јован Зизиулас. Међутим, и поред квалитетних уџбеника – гледано са научне стране – главна

1 О овоме је подробно писала Мирослава Малешевић (2005: 141).

2 О онима који су расправљали за увођење и против увођења веронауке, писали су Алексов (2003: 99–130), Баћевић (2005: 171–183), Малешевић (2005: 135–151) и други.

3 Врло слично мишљење Јане Баћевић налази се и код Мирославе Малешевић (2005: 141): „Критичари са либералне левце препознали су у таквој напречац донетој одлуци Владе потез политичког опортунизма, изнуђен потребом да се учини уступак Цркви и утиче на онај део јавности који се сврставао уз 'патриотски фронт' и све отвореније супротстављао реформској, проевропској (...) политици владе Зорана Ђинђића.”

замерка која се упућује јесте та да су врло неприлагођени узрасту коме су намењени, па се ђаци тешко одлучују да наставе да похађају веронауку¹.

Овде је поменуто богословље Јована Зизиуласа, за кога је речено да је, пре свега, наднационално, а тиме се може рећи и да је толерантно, како у односу на друга исповедања хришћанства тако и у односу на друге вероисповести. Без улажења у дубљу теолошку расправу, треба напоменути да ово богословље третира љубав и слободу као две најважније онтолошке категорије, а тиме је и сфера морала дигнута на разину онтологије, а не на пуко повиновање етичким нормама и законитости-ма. Такво богословље несумњиво добро служи секуларном уређењу и – још важније – правичном друштву у целини, па стога данашњи напади на Цркву, који се свODE на њену тежњу ка клерикализацији друштва, не стоје, барем када је реч о образовању нараштаја у школи и оних који излазе из школе. Друго је питање колико је наставни кадар који предаје веронауку у стању да пренесе деци тешко схватљиве апстрактне појмове.

Ипак, и поред веронауке која даје предност верском а не националном идентитету, притом никако не занемарујући овај други, у самој Цркви највероватније постоје струје које израженије држе до националног идентитета². У самој суштини, такве струје се залажу за пуризам у смислу поштовања етичких норми, а на крају и за чистоту нације. Могући утицај се може огледати у вероватној подршци крајње десничарским организацијама попут *Образа* (који је најистакнутији агитативни представник крајње деснице у Србији) и покрета *Наши 1389*. Медији у Србији истрајавају на томе да је СПЦ повезана са овим десничарским организацијама (*Инсајдер* 2010; „*Инсајдер* о вези десничара и СПЦ” 2010) мада се представници Цркве ограђују од везе са њима, али се ту прави строга подела између подршке екстремној десници и подршке десничарским организацијама, попут Српског сабора *Двери*³. Могуће је да је

1 Између осталих, критику је упутио и епископ захумско-херцеговачки Григорије Дуррић, који је говорио о незаинтересованости Београђана за веронауку (утицај умировљеног претходника владике Григорија, владике Атанасија Јефтића, овде је очигледан; владика Атанасије се готово никада није лепо изражавао о Београду и Београђанима) и проф. др Зоран Милошевић; о овоме је својевремено писала и дневна штампа (Тувих 2008).

2 Ово не значи одрицање верског идентитета, већ се и даље, као у претходним периодима, изједначава са националним.

3 У емисији *Инсајдер* Телевизије Б92 (2010), која је истраживала везу СПЦ и десничарских организација, представник СПЦ о. Александар Ђаковац, који је изјавио: „Легитимно право сваког (је) да каже оно што мисли, да се за те своје идеје у оквирима закона и Устава залаже, али није легитимно да узме мотку и да бије, то није легитимно. Е, управо је то разлика, чини ми се, између ових из *Двери* и ових организација

збрка око ове повезаности са екстремном десницом настала због тога што је *Образ* основан са благословом епископа будимског Данила Крстића 1994. (*Образ* б. д.) и што му је оснивач Небојша Крстић, теолог по образовању, који је пре оснивања *Образа* био сарадник у Православној мисионарској школи при Цркви Светог Александра Невског у Београду и који је објављивао радове у многим часописима са теолошком тематиком (*Образ* б. д.). Покрет, како се *Образ* тада називао (дакле, *Образ* у својим почецима није био организација), имао је за основу идеолошку оријентацију која следи *свејосавље* владике Николаја Велимировића, а у политичком смислу залагао се за монархистичко уређење, био је против секуларизма и либерализма (*Образ* б. д.). Смрт Небојше Крстића 2001. доводи на чело *Образа* Младена Обрадовића, када покрет прераста у организацију са активним насилничким деловањем у друштву, а од акција које су спровели могу се издвојити насилно спречавање Параде поноса 2001, спречавање приказивања филма *Слани кикирики* у Дому културе Студентски град 2007, изазивање нереда на улицама Београда приликом протеста подршке Радовану Караџићу 2008. и многе друге (*Образ* б. д.). Приликом Параде поноса у Београду 2010, *Образ* је изазвао нереде на улицама Београда, а полиција је успела да спречи сукобљавање ширих размера.

Црква је позивала на уздржавање од насиља пре одржавања Параде поноса (патријарх Иринеј – Парада поноса 2010), а након одржавања Параде, викарни епископ хвостански Атанасије Ракита поручио је, у патријархово име, да „међу онима који су учествовали у (...) сукобима, нема никога који би добио благослов СПЦ” (*Инсајдер* о вези десничара и СПЦ 2010), па тиме благослов није добио, нити га је могао добити, ни *Образ*.

Од других организација и удружења који се дефинишу као десничарски, СПЦ једино подржава Српски сабор *Двери* – форум који је прерастао у организацију, који је настао на Филолошком факултету крајем деведесетих година 20. века. Тада се група студената обратила тадашњем декану Филолошког факултета, предлажући да се у амфитеатру Факултета износе мишљења која су другачија од оних која се залажу за глобализацију, па и која износе другачији поглед на рат у Босни. Декан Филолошког факултета изашао им је у сусрет, а након тога, *Двери* организују трибине и предавања ван Филолошког факултета, почињу са издавањем часописа и добијају програм. Уз то, један од оснивача *Двери*

као што су *Образ* и ту неке сличне десничарске организације, које су, изгледа, у неком моменту спремне да узму мотку. И то испадне незгодно. И повезивати тек њих са Црквом је неаутентично, у најмању руку” (*Инсајдер* о вези десничара и СПЦ 2010).

касније постаје и одговорни уредник у редакцији часописа СПЦ *Православље*. Српски сабор *Двери*, осим што има какву-такву подршку СПЦ, постаје популаран и у делу странака у Србији, попут ДСС, Нове Србије и Напредњачке странке. Касније, 2012. Српски сабор *Двери* се региструје као политичка странка.

У ком смеру ће ићи утицај Цркве на народ, да ли у правцу вере и просвећивања верника кроз веронауку, или ће то бити сведено на пуристички национализам, остаје да да суд историја. Ако се узме у обзир да је православна веронаука заснована на наднационалном богословљу и да наставни план истиче литургију као основ живота једног верника, док с друге стране имамо нецрквене организације екстремне деснице, чији се чланови декларишу као верници и који често не трпе ишта што је неправославно, а којима се поклања велика медијска пажња, онда није тешко закључити да ће утицај Цркве умногоме зависити од дневног новинарства и пласираних сензационализама, радије него од образовних емисија које би се давиле вером. С друге стране, у самој Цркви могу да се назру две струје, потпуно легитимне: једна која је наднационална и толерантна, а друга историјска, која би се руководила историјском улогом Цркве, а та је да је Црква увек била виђена као чувар српског националног интереса, али овај пут, тај национални интерес би био оптерећен верским пуризмом, у коме би Црква била „харизматична заједница“¹ верника која би окупљала само тзв. „духовну елиту“ и у којој не би било места „грешницима“ по мерилима оних који ту духовну елиту прописују.

Закључак

Српска православна црква је од своје аутономије до данас, са донекле изузетком друге Југославије, премда је у доба највећег благостања и просперитета те државе и Црква почела да враћа своју позицију коју је имала до пре Другог светског рата, третирана од стране власти углавном слично: била је (и јесте) искоришћавана углавном по питањима која су била одређивана као дугорочни и средњорочни циљеви државе, где је њен утицај играо често и пресудну улогу. Ако је до 1918. дугорочни циљ државе био уједињење словенских народа који живе на просторима западног Балкана, власт је Цркву посматрала као носиоца тог уједињења, преко свештенства, које је било директно подређено епископима, а пошто су епископи често били подређени монарсима, тиме

¹ Израз преузет од Хомјакова; у богословском смислу, о Цркви као о харизматичној заједници верника писао је и Мидић (1995: 30).

је и свештенство било њима подређено на један посреднији начин. Будући да је свештенство, а и Црква уопште, уживало (и ужива) велико поверење народа, власт се никад није устручавала да их искоришћава кад је било потребно да народ подржи неке непопуларне мере које је спроводила. С друге стране, кад год се држава осећала довољно моћном, у политичком и економском смислу, Црква је била проказивана и покушавало се да се она угуши да се и тиме смањи њен утицај и поверење које има у народу. Са демократским променама у Србији 2000, долази до веће збрке када је реч о положају Цркве у друштву: док поједине странке подржавају Цркву и дају јој место које заслужује (ово се нарочито односи на питање Косова и Метохије), и виде је као моћног сарадника по свим питањима, друге покушавају не само да умање њен значај, него настоје и да је избаце из јавног живота. Међутим, ако Црква и даље има водеће место када је поверење народа у питању, и поред бројних скандала који се за њу везују, није тешко закључити за кога ће се народ определити и увек опредељивати на изборима. Такође, власт у Србији је свесна да је Црква у великој мери посебан *vox populi*, што се нарочито видело приликом организовања Параде поноса 2010, кад је већина народа у Србији била против организовања такве једне манифестације, а против чега је била и сама Црква. Количину исказаног насиља није подржао ни народ, а ни Црква. Међутим, када се погледа дубље спрега насиља, народа и Цркве, ни поменута Парада поноса, ни Конкордатска криза из 1937, а још много раније Тимочка буна (1883) нису прошле без насиља, без обзира на то ко га је проузроковао (кад је реч о Паради поноса, насиље су проузроковале крајње десничарске организације, док је приликом Конкордатске кризе, па и Тимочке буне, насиље проузроковала сама држава). У том смислу, власт, када доноси одлуке за које се може са сигурношћу рећи да их народ неће подржати, треба да има у виду да ће народ и Црква бити увек у спреси. Народу ће увек бити добар изговор за учињено насиље то да Црква подржава народ, без обзира на то што ће га Црква увек позивати да не реагује насилно, већ да незадовољство исказује достојанствено.

Примљено: 1. септембра 2012.

Прихваћено: 16. октобра 2012.

Литература

Срећенски устави (2003), Устав Књажевства Србије, Крагујевац, Књажевско-србска типографија 1835, фототипско издање, Службени гласник Републике Србије, Београд.

- Aleksov B. (2005), „Veronauka u Srbiji”, *Sociologija*, vol. 47, br. 3, 99–130.
- Атанасије епископ умировљени захумско-херцеговачки 2004, *Заблуде расколника изв. „сѣарокалендараца”*, Београд, манастир Жича, манастир Острог, манастир Тврдош, Братство Св. Симеона Мироточивог.
- Баћевић, Ј. (2005), „Веронаука и(ли) евронаука: критика елемената реформе образовања 2000–2003.”, Гласник Етнографског института САНУ, бр. 53, 171–183.
- Велимировић, Н. (1997), *Сабрана дела*, Ваљево, Глас цркве, књ. 12.
- Velimirovitch, N. (2004), *Prieres sur le lac*, l’introduction par Jean-Claude Larchet, Lausanne, Editions *L’Age d’homme*.
- Веселиновић, Р. (1971), „Уједињење покрајинских цркава и васпостављање Српске патријаршије”, у: Владислав мит. дабро-босански, Веселиновић, Р. Л., Гардашевић, Б., Дурковић Јакшић, Љ., Кашић, Д., Протић, М. (прир.), *Српска љравославна црква 1920–1970*, Београд, издање Архијерејског синода Српске православне цркве, 13–36.
- Гардашевић, Б. (1971), „Организационо устројство и законодавство Православне цркве између два светска рата”, у: Владислав, М. дабро-босански, Веселиновић, Р. Л., Гардашевић, Б., Дурковић Јакшић, Љ., Кашић, Д., Протић, М. (прир.), *Српска љравославна црква 1920–1970*, Београд, издање Архијерејског синода Српске православне цркве, 37–64.
- Грђић, Р. (1971), „Општа обнова црквеног живота и устројства”, у: Владислав, мит. дабро-босански, Веселиновић, Р. Л., Гардашевић, Б., Дурковић Јакшић, Љ., Кашић, Д., Протић, М. (прир.), *Српска љравославна црква 1920–1970*, Београд, издање Архијерејског синода Српске православне цркве, 239–252.
- Димитријевић, М. (2004), *Никола Пашић у ходу исѣорије*, Крушевац, Креативна радионица.
- Драшковић, С. Ч. (1971), „Црквене школе Српске патријаршије”, у: Владислав, мит. дабро-босански, Веселиновић, Р. Л., Гардашевић, Б., Дурковић Јакшић, Љ., Кашић, Д., Протић, М. (прир.), *Српска љравославна црква 1920–1970*, Београд, издање Архијерејског синода Српске православне цркве, 313–332.
- Дурковић Јакшић, Љ. (1971), „Обнова Његошеве задужбине на Ловћену”, у: Владислав, мит. дабро-босански, Веселиновић, Р. Л., Гардашевић, Б., Дурковић Јакшић, Љ., Кашић, Д., Протић, М. (прир.), *Српска љравославна црква 1920–1970*, Београд, издање Архијерејског синода Српске православне цркве, 133–136.
- Инсајдер* 2010, „Насиље уз благослов”, две епизоде, серијал „Немоћ државе”, Телевизија Б92.
- „Insajder” o vezi desničara i SPC 2010 (интернет), доступно на: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2010&mm=11&dd=14&nav_id=472295 (приступљено 4. 5. 2011).

- Ковачевић, М. Д. (2005), *Влада Милана Пироћанца, црквено ишћање и Русији*, Истраживања (16), 113–123.
- Кудурић, З., Вукомановић, М. (2005), „Верска настава у Србији”, *Социологија*, vol. 47, бр. 3, 229–255.
- Малешевић, М. Ж. (2005), „’Оправослављење’ идентитета српске омладине”, *Гласник Етнографског института САНУ*, бр. 53, 135–151.
- Манојловић Pintar, О. (2006), „Još jednom o konkordatskoj krizi”, *Tokovi istorije*, no. 1–2, 157–171.
- Marjanović, Srđan, 17. 5. 2007, *Ujedinjuju se dve ruske pravoslavne crkve*, Novinar online, 17.5 (интернет), доступно на: <http://www.novinar.de/2007/05/17/ujedinjuju-se-dve-ruske-pravoslavne-crkve.html> (приступљено 7. 2. 2011).
- Marković P. J. б. д., *Titova shvatanja nacionalnog i jugoslovenskog identiteta*, приступљено 23. 2. 2011. <http://www.cpi.hr/download/links/hr/7897.pdf>
- Мемоари патријарха српског Гаврила Дожића (1990), Београд, Сфаирос.
- Мидић, еп. И. (1995), *Сећање на бугућносћ*, Београд, Повереништво манастира Хиландара у Београду.
- Милин, Л. (2001), „Научно оправдање религије”, *књића б: Црква и секће*, Бања Лука, Романов.
- Николић, М. (2009), „Ставови Српске православне цркве везани за кризу у бившој Југославији и њен однос према европским интеграцијама”, у: Јабланов Максимовић Ј., Крстић А. (прир.), *Црква у љлуралистичком друштву*, Зрењанин, Фондација *Конрад Агенауер*, Хришћански културни центар, 89–116.
- Новаковић, Д. (2008), „Начертаније о духовним властима као први закон о Православној цркви у Србији”, *Историјски часопис*, бр. 57, 197–217.
- Радић, Р. (2008), „Православна црква у Србији у време краља Милана Обреновића”, *Зборник Матице српске за историју*, 77–78, 225–234.
- Образ б. д. (интернет), приступљено 4. 5. 2011.
<http://www.obraz.org.rs/Obraz/Istorija/Hronologija.html>
- Patrijarh Irinej – Parada ponosa 2010, *Patrijarh pozvao na uzdržanje od nasilja* (интернет), доступно на: <http://www.smedia.rs/vesti/vest/46365/Patrijarh-Irinej-Parada-ponosa-poziv-na-mir-Patrijarh-pozvao-na-uzdrzavanje-od-nasilja.html> (приступљено 4. 5. 2011).
- Ракић, Р. (1971), „Издавачка делатност Цркве од 1945. до 1970. године”, у: Владислав, мит. дабро-босански, Веселиновић, Р. Л., Гардашевић, Б., Дурковић Јакшић, Љ., Кашић, Д., Протић, М. (прир.), *Српска љравославна црква 1920–1970*, Београд, издање Архиепископског синода Српске православне цркве, 291–310.
- Средојевић, А. Д. 2009а, „Аутономна Митрополија и држава Србија”, фелтон *Београдска митрополија*, 7. део, *Православље* бр. 1005, 1. фебруар, приступљено 31. 1. 2011. <http://pravoslavlje.spc.rs/broj/1005/tekst/autonomna-mitropolija-i-drzava-srbija/print/lat> (31. 1. 2011).

- Средојевић, А. Д. 2009д, „Канонски удар и нова јерархија у Српској цркви”, фељтон *Београдска митрополија*, 8. део, *Православље* бр. 1006, 15. фебруар, приступљено 2. 2. 2011. <http://pravoslavje.spc.rs/broj/1006/tekst/kanonski-udar-i-nova-jerarhija-u-srpskoj-crkvi/print/lat>
- Средојевић, А. Д. 2009в, „Митрополија почетком двадесетог века”, фељтон *Београдска митрополија*, 9. део, *Православље* бр. 1007, 1. март приступљено 3. 2. 2011. <http://pravoslavje.spc.rs/broj/1007/tekst/mitropolija-pocetkom-dvadesetog-veka/print>
- Средојевић, А. Д. 2009г, „*Папјријарси Варнава и Гаврило*”, фељтон *Београдска митрополија*, 10. део, *Православље* бр. 1008, 15. март, приступљено 5. 2. 2011. <http://pravoslavje.spc.rs/broj/1008/tekst/patrijarsi-varnava-i-gavrilo/> (5. 2. 2011).
- Sveznalica 2009, *Patrijarh Pavle 44. poglavar Srpske pravoslavne crkve*, Montenegro forum, 19. novembar, pristupljeno 10. 2. 2011. <http://montenegro.77forum.com/t364-patrijarh-pavle-44-poglavar-srpske-pravoslavne-crkve> (10. 2. 2011).
- Tuvić, S. (2008), *Đaci izbegavaju veronauku*, Blic, 21. decembar, pristupljeno 3. 5. 2011. <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/71033/Djaci-izbegavaju-veronauku>
- Шљивић, Д. (2009), „Православље и политика у Србији”, у: Јабланов Максимовић, Ј., Крстић, А. (прир.), *Црква у њлуралистичком друштву*, Зрењанин, Фондација *Конрад Аденауер*, Хришћански културни центар, 60–88.

The Relationship between the Serbian Orthodox Church and the Authorities in Modern Serbia (1831-2010)

Vladimir Ćirić

Faculty of Political Sciences, University of Belgrade, Serbia

Modern Serbia has undergone several political changes, while the authority in all the regimes was inclined to using the Church as an instrument for its long-term goals. The relationship that the Church had towards the people in the state was special, and it was not limited to pastoral work only, but included enlightening them and even offering political direction. In this work we will present the relationship that the Serbian Orthodox Church (SOC) had with the state authorities throughout history, and its attitude towards the people in times where the Church served as an intermediary between the authorities and the people, as well as the instigator of the people's actions. Due to the diversity of periods which the state was going through, the work is divided by the units, that are determined by the importance of that period for the Church, regardless of the congruency with periods that are significant in terms of secular history.

Keywords: *Serbian Orthodox Church, Yugoslavia, Canonical impact, Concordat crisis, religious education, extremist organizations, violence, John Ziziulas*